

'קִיבוץ גלִוּיֹת' - PAN YORK

אחת משתי "הפאנים" - אוניות המעפילים 'פאן יורק' ו'פאן קרסנט'. היו אלה שתי האוניות הגדולות ביותר בתולדות ההעפלה, ובהן הפליגו יותר מ-15 אלף מעפילים.

האוניות נקנו ע"י זאב שיינד איש המוסד לעלייה ב' בארה"ב, והובאו לאירופה לצורך משימתן. תחילה תוכננו לצאת מרומניה אך לבסוף שונתה התכנית והאוניות יצאו ב-27 בדצמבר 1947 מבורגס (בולגריה).

מיד ביציאה מהדרדנלים ארבו להן שתי פריגטות בריטיות. כעבור זמן קצר נוספו שש (!) משחתות ושתי סיירות. בשלב זה, הוסכם עם הבריטים שהם יעלו לספינות לא חמושים ויקבלו את הפיקוד עליהן ובתנאי שהצוות ימשיכו לתחזק את האוניות בפיקודם של רבי החובלים גד הילב ואייק ארן.

ב-31 בדצמבר ב 15:00 עלו הבריטים לספינות, לא חמושים כמובטח. ב-1 בינואר 48 הגיעו הספינות ישירות לקפריסין. במובנים רבים פרשת ה"פאנים" היוותה נקודת שיא בהעפלה: גודל האוניות, הארגון המדוקדק שנדרש ברמת ההכנות (כפי שיתואר בהמשך), הנחישות הבריטית למנוע הגעתן והתעסקות התקשורת במסע.

מפרט טכני

שמות קודמים	Pan York
שם צופן	'החבר'.
שנת בניה	1901 בניו-פורט, ארה"ב
סוג כלי השייט	ספינה להובלת בננות
תפוסה	4,570 טון
הנעה	קיטור
מהירות	12 קשרים

רכש והכנה

הרוכש	זאב שינד רכש אותה מבעליה סמואל זמוראי, יהודי אמריקני קשיש שמוצאו מבסרביה, והיה בעליה של חברה להובלת פרי בשם יונייטד פרוט קומפני, שהפעילה את הספינה. הקניה נעשתה באמצעות ג'ו בוקסנבאום, פול שולמן ומוריס גינזבורג, שאיתרו את הספינה.
מקום הרכישה	ניו-יורק
נתיב שייט לנמל ההכנה	הועמסה במטען והפליגה לנמל מרסיי. משם ערכה הפלגות מסחריות נוספות לסאפי (מרוקו), ברסט, רואן וחזרה למרסיי, מ-23 באוגוסט עד 2 באוקטובר 1947.
גילוי בריטי בשלב זה	ידוע היה לבריטים על ההפלגה מניו-יורק. הם ניהלו מאבק למנוע את ההפלגה, ודרשו מממשלת פנמה לאסור הנפת דגלה על הספינה.
ארגון הספינה להעפלה	בדומה לאוניית 'האחות' 'עצמאות', נעשו סידורים לקליטת נוסעים רבים על דרגשים מתחת לסיפונים. הותקנו מאווררים חשמליים, חדרי חולים, נבנו 125 מתקני שירותים, מטבחים, והובאו 45 רופאים ו-150 אחיות לטיפול בנוסעים. היו בספינה ארבע סירות הצלה ל-35 איש כל אחת. כן הובאו 300 טון מים, 460 טון דלק לעשרה ימים ומזון ל-14 יום.

צוות ומלואים

מפקד הספינה	ניסן לויתן – פלי"ם. האוניה שימשה ספינת הפיקוד בהפלגת "הפאנים", ומפקד ההפלגה היה יוסי הראל.
מלואים נוספים	זלמן פרח – פלי"ם, עקיבא אופנברך – פלי"ם, גדע שוחט.
גדעונים	'ישי-ראובן אורן,
מכשיר קשר	מכשירים מקוריים של הספינה.
רב חובל	גד הילב
צוות	35 ספרדים וארבעה אמריקאים וקנדים, וינגרטן ארווין, לוונטל דוד, מלובסקי דני ווילי רוסטוקר.

העלאת מעפילים

נמל / אזור ההעלאה	בורגס, בולגריה.
יחס השלטונות	יחס טוב.
מספר מעפילים	7,620
מוצא ושיוך תנועתי	יהודים ממקומות שונים ברומניה, וכן 400 צעירים מבולגריה. רובם סוחרים, עורכי דין, רופאים ובעלי מקצועות חופשיים אחרים, מתנועות השומר הצעיר, החלוץ, אחדות העבודה, מפא"י, העובד הציוני, רוויזיוניסטים. ביניהם תינוקות, צעירים, מבוגרים וקשישים.
מחנה המעפילים	מחנות הדרכה בערי מגוריהם של המעפילים ממקומות שונים ברומניה. בין אוגוסט לאוקטובר 1947 התנהל רישום להפלגה בבוקרשט.
דרך הגעה לאזור העמסה	ברכבות ממקומות שונים. ההסעה אורגנה ע"י צוות מיוחד של אנשי המוסד וה"הגנה" באירופה, בראשותו של יענק'לה סולומון. ב-22 בדצמבר היו מוכנים לעלות לספינה.
ההעלאה	ב-23 בדצמבר 1947 התברר כי לא ניתן להפליג מקונסטנצה בגלל התנגדות ממשלת רומניה. על כן שונתה התוכנית, ולאחר השגת הסכם עם בולגריה באמצעות שייקה דן, תמורת תשלום, הוסעו המעפילים ברכבות ב-24 בדצמבר. מעבר הגבול היה ללא תקלות, והם הגיעו לבורגס ב-26 בדצמבר בבוקר. שלטונות הנמל סיעו, והעלייה לספינה התבצעה בגלוי על הרציף בנמל. מכל רכבת שהגיעה לנמל עלו ישר לספינה. ההעלאה התבצעה במשך כל שעות היום ונמשכה כ-17 שעות.
ארגון הספינה	המעפילים חולקו לקבוצות בנות 60 איש שבראשן אחראי, ואורגנו פעילויות חברתיות. כן התמנו סדרן עבודה וניקיון, קצין רפואה, קצין קשר, אחראי על חלוקת מזון. הספינה חולקה לשלושה אזורים ובהם יחידות פיקוד.

ההפלגה

תאריך ההפלגה ושעה	27 בדצמבר 1947, לפנות בוקר.
נתיב ההפלגה	הספינה יצאה ללא בעיות דרך הבוספורוס והדרדנלים לכיוון קפריסין.
אירועים בדרך	עיכובים במצרי הבוספורוס והדרדנלים בגלל לחץ שהפעילו הבריטים על ממשלת תורכיה. לאחר שאנשי המוסד הבטיחו לשלם "כופר" לשלטונות התורכיים, הוסדר המעבר. רק ב-31 בדצמבר קבע בן-גוריון את השם 'קיבוץ גליות'.

עימות עם הבריטים

גילוי וליווי בריטי	הבריטים ידעו על ההכנות להפלגה. ליווי ממשי של ספינות מלחמה היה רק ב- 29 בדצמבר ב- 3:00, כאשר עמדה הספינה לעבור במיצרי ים השיש. ארבע משחתות ושתי סיירות, האחת בשם מאוריציוס, המתינו והחלו ללוות.
הכנות לעימות והוראות	הוראות רגילות להתנגד לגירוש והכנות למקרה של התנגשות. כל זה בוטל לאחר שהושג הסכם עם הבריטים לשוט לקפריסין.
העימות ותוצאותיו	ב- 31 בדצמבר, בשעה 15:00, עלו מלחים בריטים על הסיפון ללא התנגדות. לפני כן הושג הסכם, לאחר מו"מ ממושך בין מפקד הכוח הימי לבין מפקדי הספינה, שהבריטים יעלו ללא נשק וללא כובעי פלדה, ובתמורה יזכו לשיתוף פעולה מצד המלווים, המפקדים והנוסעים. היה זה בעקבות מו"מ שניהלה הסוכנות עם משרד החוץ הבריטי בתיווך האמריקנים, שבו סוכם שהספינה תסגיר את עצמה ללא התנגדות. הבריטים העדיפו להפנות את הספינה לקפריסין, ולא להעביר לספינות גירוש בחיפה, בגלל מספר המעפילים הגדול. הקשר התקיים בצורה תקינה עד לסיום הפלגה.

חילוץ מלווים

החילוץ	המלווים ירדו עם המעפילים ועברו למחנות בקפריסין. חלקם נמלט אחר כך דרך מנהרה שנחפרה במחנות הקיץ, וחולצו באמצעות ספינת דיג "נשר" שנשלחה ע"י המוסד בפיקוד דוד מימון.
--------	--

תוצאות

לאן הגיעו המעפילים	לקפריסין, וב- 15 במאי 1948, לאחר הכרזת המדינה, פג תוקף מעצר האוניות.
--------------------	--

פינוי מעפילים ממחנות קפריסין

חודש לאחר קום המדינה, ב- 18.6.48, הפליגו שתי האוניות, ביוזמת קברניטיהן, מקפריסין, ועגנו ב- 19.6 בנמל חיפה. לאחר התפנות הצבא והשלטון הבריטי מ"מובלעת חיפה" – Haifa Enclave – ב- 30.6.48, הופעלו 'קוממיות' (שם חדש שניתן לאוניה) ו'עצמאות' בקיץ 1948 בכ- 10 הפלגות מעבורת ליליות – Shuttle Voyages – מנמל פאמאגוסטה לחיפה והעלו ארצה את החלק הארי של העצורים במחנות בקפריסין (במחנות נותרו כ- 10,000 איש, עקב הסירוב הבריטי לשחרר אנשים בגיל גיוס).